

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مبانی برنامه ریزی
از
دیدگاه قرآن و سنت

نگارش: علی واعظی

بهار ۸۷

۱۱۹۲۱۶۷ :	شناسگر رکورد
ذیپا :	وضعیت فهرست نویسی
۲۱۳۸۷ م ۶۴ و ۶۷/۶۶ BP :	ردمندی گنکره
۱۱۹۲۱۶۷ :	شماره کتابشناسی ملی
واعظی ، علی ، ۱۳۳۶ - :	سرشناسه
مبانی برنامه ریزی از دیدگاه قرآن و سنت / نگارش علی واعظی . :	عنوان و نام پدیدآور
تبریز، مورشرق ، ۱۳۸۷ . :	وضعیت نشر
۸۳ ص . :	مشخصات ظاهری
۶۸۰۰۰ ریال ، ۶-۵۱۲۴-۰۰-۶۷۸-۶۰۰ :	شابک
کتابنامه ، ص ۱۷۷-۱۸۳ : همچنین به صورت زیر نویس :	یادداشت
برنامه ریزی . :	موضوع
مدیریت - جنبه های قرآنی . :	موضوع
مدیریت - جنبه های مذهبی - اسلام . :	موضوع
مدیریت (اسلام) . :	موضوع
۶۹۷/۶۵۸ :	رده بندی دیویی

شناسنامه

عنوان کتاب: مبانی برنامه ریزی از دیدگاه قرآن و سنت
 مؤلف: علی واعظی ۰۹۱۴۳۰۲۸۵۴۷
 ناشر: حور شرق
 صفحه آرای: مؤسسه آذین کامپیوتر ۰۲۴۳۴۸۷
 طرح روجلد یعقوب مشفق
 شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه
 قطع و تعداد صفحات: رقعی ۱۸۲ صفحه
 نوبت چاپ: بهار ۸۷ چاپ سهند : ۰۴۱۱-۲۸۶۵۳۹۲
 شابک: ۰۰-۵۱۲۴-۰۰-۶۷۸-۶۰۰
 قیمت: ۲۸۰۰۰ ریال
 حق چاپ محفوظ است

مرکز پخش: تبریز- اول خیابان ابوریحان - کوی ابوریحان پلاک ۵۴

تلفن: ۴۴۴۱۶۸۴ - ۰۴۱۱

همراه: ۰۹۱۴۳۰۱۷۷۶۵

فهرست مندرجات

۹	تقریظ
۱۱	پیش گفتار
۱۵	اهمیت موضوع
۱۷	پیشینه
۱۸	سیر تکوینی و تکاملی برنامه‌ریزی در طول تاریخ
۲۰	برنامه ریزی در ایران
۲۳	واژه‌های موضوع و تعریف آنها
۲۳	واژه مبانی
۲۴	معنی لغوی سنت
۲۴	معنی اصطلاحی سنت از نظر علمای امامیه و اهل تسنن
۲۴	تعریف سیره
۲۵	تعریف تقریر
۲۵	حدیث چیست
۲۶	قرآن در لغت
۲۷	قرآن در قرآن
۲۹	تعریف قرآن
۳۰	برنامه‌ریزی
۳۰	واژه و مفهوم برنامه‌ریزی
۳۱	تعریف برنامه‌ریزی
۳۳	فلسفه و اهمیت برنامه‌ریزی
۳۴	برنامه‌ریزی مفهوم کلیدی
۳۵	تقدم برنامه‌ریزی
۳۵	نقش برنامه‌ریزی
۳۶	اجزای برنامه‌ریزی
۳۶	مراحل برنامه‌ریزی
۳۷	هدف از برنامه‌ریزی
۳۷	پیش داشته‌های برنامه‌ریزی
۳۸	هدفهای برنامه‌ریزی
۳۸	تعریف هدف
۳۹	آگاهی از فرصت

۳۹	خط مشی
۴۰	روش کار
۴۱	دستور
۴۱	رویه و روش
۴۱	وقت‌شناسی
۴۳	برنامه
۴۳	واژه برنامه
۴۳	تعریف برنامه
۴۴	ارکان برنامه
۴۴	نقش برنامه
۴۵	ویژگیهای برنامه
۴۶	چرا برنامه ریزی مهم است؟
۴۶	گام ها
۴۷	خصوصیات برنامه‌ریزان
۴۸	ویژگیهای کلی برنامه و برنامه‌ریزی
۵۰	واژه‌های بیان‌کننده ی برنامه و برنامه‌ریزی در آیات و روایات
۵۰	امام
۵۰	امام
۵۰	بصیرت
۵۱	تدبیر
۵۱	تفکر
۵۲	شور
۵۲	نیت
۵۲	اراده
۵۲	حزم
۵۲	عزم
۵۳	منهج
۵۴	برنامه و برنامه‌ریزی در آیات و احادیث و نهج‌البلاغه
۶۲	ضرورت‌های تدبیر
۶۲	ضرورت تدبیر
۶۳	شرایط تدبیر صحیح

۶۳	تدبیر قرآنی
۶۵	تدبیر در مقدمات
۶۶	پیش‌نگری و پیش‌روی
۶۸	آینده‌دنیوی و اخروی
۶۹	ضرورت حسابگری
۶۹	محاسبه و ارزیابی
۷۱	اصول در برنامه‌ریزی از قرآن و نهج‌البلاغه و احادیث
۷۱	آیات قرآن کریم
۷۲	برنامه‌ریزی جامع
۷۳	خصوصیات برنامه‌ریزی جامع
۷۴	مزیت برنامه‌ریزی جامع
۷۵	محدودیت‌های برنامه‌ریزی جامع
۷۵	وجه شباهت برنامه‌ریزی‌های جامع و عملیاتی
۷۵	وجه افتراق برنامه‌ریزی‌های جامع و عملیاتی
۷۶	موانع برنامه‌ریزی مؤثر
۷۷	آگاهی و معرفت
۷۷	دعوت قرآن به شناخت
۷۹	اهمیت و حرمت علم
۸۱	شناخت آینده
۸۳	آینده‌نگری در احکام
۸۴	قرآن روشنی‌بخش است
۸۵	اصالت شناخت
۸۶	چگونگی شناخت
۸۷	نظارت عمومی
۸۷	تعریف معروف
۸۷	تعریف منکر
۸۸	بهترین امت
۸۹	رسالت مشترک
۹۱	پرواز بسوی سعادت
۹۲	تسلط اشرار
۹۲	برنامه‌ریزی و نظارت

۹۴	مراحل فردی و جمعی
۹۶	تقوی و خویشن‌داری
۹۶	واژه تقوی
۹۷	تعریف تقوی
۹۸	تقوی محور اساسی
۹۹	تقوی عامل بصیرت
۱۰۰	تقوی عامل برقراری عدالت
۱۰۱	توجه به انسان و آزادی او
۱۰۱	کرامت انسان
۱۰۲	عصاره عالم وجود
۱۰۳	آزادی انسان
۱۰۶	عزت نفس
۱۰۷	ابعاد آزادی
۱۰۸	آزادگی
۱۱۰	مرحله آزادی
۱۱۰	اختیار
۱۱۱	بعد انضباطی
۱۱۱	برنامه‌ریزی و نظم
۱۱۳	انضباط در امور
۱۱۵	هماهنگی
۱۱۷	ارتباط
۱۲۱	ضرورت ارتباط
۱۲۲	شورا
۱۲۴	مشورت در اجرائیات
۱۲۵	آرزش شورا
۱۲۸	اوصاف افراد شورا
۱۲۹	شرائط مشاور
۱۳۱	بعد حقوقی
۱۳۱	احیاء حقوق بیچارگان
۱۳۴	بهترین تکی‌ها
۱۳۵	حمایت از مظلومین

۱۳۶	برنامه‌های تعدیل ثروت
۱۳۹	گزینش نیرو
۱۴۰	الگوهای گزینش
۱۴۲	واژه الگو
۱۴۳	شهید و شاهد
۱۴۵	بعد سیاسی
۱۴۵	استقلال
۱۴۵	قاعده نفی سبیل
۱۴۸	قسط
۱۵۱	قیام دائمی
۱۵۲	اهمیت عدل
۱۵۴	صراط مستقیم
۱۵۶	سمبل‌های راه مستقیم
۱۵۶	الگوها
۱۵۷	رکن مهم
۱۵۷	مصلحت اُمت
۱۶۰	بعد اقتصادی
۱۶۰	صرفه‌جویی
۱۶۱	ضرر و ضرار
۱۶۱	قاعده لاضرر و لاضرار
۱۶۳	مسجد ضرار
۱۶۵	خوداری از تجملات
۱۶۷	نتیجه‌گیری و پیشنهادات
۱۷۱	اصول برنامه ریزی از دیدگاه قرآن و سنت
۱۷۷	فهرست منابع و مآخذ

تقریظ

تقریظ به قلم حجة الاسلام والمسلمین استاد کمالی وحدت:

دانشمند محترم آقای علی واعظی در تاریخ ۱۳۳۲ در شهرستان هریس از توابع آذربایجان شرقی در یک خانواده با علم و فضیلت چشم به جهان گشود. مقدمات تحصیلات ابتدائی خود را در علوم جدید در محل زادگاه خویش به پایان رساند. و در تاریخ ۱۳۴۸ شمسی به حوزه علمیه تبریز به همراه برادر مکرمش عزیمت کرد و در حوزه علمیه تبریز به مدت ۵ سال در پیش اساتید بزرگوار به تلمذ پرداخت و در سال ۱۳۵۲ به حوزه علمیه مشهد منتقل و در مدرسه عالی نواب سکنی گزید. ضمن تحصیل علوم حوزوی به تحصیلات دانشگاهی در رشته فلسفه و حکمت اسلامی مشغول و بعد از انقلاب اسلامی موفق به اخذ کارشناسی ارشد در رشته علوم تربیتی شد. قبل از پیروزی انقلاب اسلامی به فعالیت در نهضت انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی، یازده بار در شهرهای تهران، مشهد و اصفهان بازداشت و زندانی و سپس آزاد گردید.

زمان وعده الهی تحقق یافت و جمهوری اسلامی تشکیل و فرعونیان غرق گردید و حکومت الهی در ایران طنین انداز شد. صاحب این اثر در پروراندن ریشه انقلاب اسلامی زحمات طاقت فرسایی از خود نشان داد و پس از پیروزی انقلاب اسلامی در جهادسازندگی شهرستان هریس و گروه بازرسی کمیته انقلاب اسلامی که زیر نظر آیت الله شهید قاضی طباطبائی (ره) اداره

می‌شد فعالیت می‌کرد. در سال ۱۳۵۸ به استخدام آموزش و پرورش درآمد و با همکاری و همیاری جمعی از فرهنگیان شهرستان هریس انجمن اسلامی ابوذر هریس را تاسیس و پایه‌گذاری کردند. در کارهای کلیدی به عنوان فرماندار، رئیس مناطق مختلف آموزش و پرورش شهرستان‌های اهر، هوراند، خداآفرین، هریس، خواجه، مهربان، هشترو، نظرکهریز، رئیس مرکز تربیت معلم شهید دکتر بهشتی تبریز و کارشناس مسئول ضمن خدمت و کارشناس تربیت معلم و مدرس مراکز تربیت معلم استان و... اشتغال داشته‌اند.

ضمناً آثاری با عناوین ۱ - کتاب صرف ۲ - ترجمه شرح حال ابن‌سینا ۳ - توسعه فرهنگ نماز ۴ - اخلاق فردی ۵ - برنامه‌ریزی آموزشی ۶ - خلاقیت ۷ - مهارت‌های معلمی ۸ - چگونه تدریس کنیم ۹ - امتحان از نظر اسلام ۱۰ - موعظه ۱۱ - برنامه‌ریزی در آیات و روایات، ۱۲ - مبانی و اصول آموزش و پرورش ۱۳ - نیاز به معلمان دوره تربیت معلم دیده و... دارند.

من جمله کتاب مبانی برنامه‌ریزی در قرآن و سنت و نهج‌البلاغه که یکی از شایسته‌ترین تألیفات در این زمینه می‌باشد. این کتاب را از اول تا آخر مطالعه نموده‌ام. حدود پنجاه هزار جلد کتب چاپی و خطی در کتابخانه شخصی دارم که می‌تواند به عنوان یکی از برگزیده‌ترین در میان کتاب‌ها شناخته شود و کتاب حاضر از نظر قداست یکی از برجسته‌ترین آن کتاب‌های موجود در کتابخانه شخصی اینجانب باشد.

چهاردهم محرم‌الحرام سنه ۱۴۲۹ هجری نبوی

کمالی وحدت تبریز - مدرس دانشگاه پیام نور

برابر سوم بهمن ۱۳۸۶ هجری شمسی

پیش گفتار

تاریخ تفکر بشر همراه آفرینش انسان تا فراسوی تاریخ پیش می‌رود و هر جا که انسان می‌زیسته است فکر و اندیشه را به عنوان یک ویژگی جدائی‌ناپذیر با خود داشته و هر جا گام نهاده تعقل و تفکر را با خود برده‌است.^۱ می‌دانیم که واژگان اندیشه و اندیشیدن یک پیوند مستمر و ناگسستنی با حیات مادی و معنوی انسان در تاریخچه حیات بشر دارد.

به طوری که زندگی یک انسان نمی‌تواند جدا از تفکر در شکل‌های گوناگون آن باشد دلیلش این است که انسان موجودی است صاحب درک و فهم و نطق و بیان، همگی این صفات ایجاب می‌کند که تفکر به صورت یک عمل طبیعی در سوخت و ساز فرایندهای ذهنی او در آید.^۲

از آنجا که تحقق زندگی اجتماعی نوع انسان، ضرورت اجتناب‌ناپذیر سرشت ذاتی و فطری اوست از طرفی انسان موجود اجتماعی است و هویت خود را در پروسه و روند جریان زندگی با دیگران و در اجتماع انسان بدست می‌آورد به این جهت وجوه تشابه و تفارق و تفاوت بین انسان‌ها در استعداد و توانایی‌های جسمی، روحی، عقلی و احساسی و غیر آن در نظام خلقت بوده و

۱ - آموزش فلسفه، ج ۱، ص ۲۳.

۲ - هنر فکر کردن، ص ۵.

ذاتاً تمایل و گرایش به همکاری و هماهنگی و همزیستی در رفع نیاز خود دارد. و در عین حال زندگی اجتماعی و دوام و بقا و حیات نوع‌انسان را ممکن می‌سازد.

اینجاست که باید دید چگونه، روی چه مبانی و اصولی، زندگی را آغاز کرده و ادامه می‌دهد چطور برای ادامه زندگی تصمیم‌گیری کرده و می‌کند و به آینده‌نگری و دوراندیشی می‌پردازد که کشفیات قوانین حاکم بر طبیعت و تنظیم و ترتیب زندگی متکی بر تفکر و تعقل و تدبیر دقیق و عمیق می‌باشد باید دید نعمتها و امکانات خدادادی را به چه صورت مورد استفاده قرار داده و به بهینه‌سازی زندگی فردی و جمعی و آینده می‌پردازد.

با توجه به سیر تکوینی و تکاملی مفهوم برنامه‌ریزی در طول تاریخ و گذشتن از فراز و نشیب‌ها، که به طور کلی در جامعه تحت شرائط عوامل مختلف از جمله نیازها و احتیاجات و خصایص و ارزش‌های فرهنگی و قومی، عملی و نظری و همچنین عوامل داخلی و خارجی مانند جنگ و تحولات و انقلاب‌ها و پیشرفت‌های مادی و معنوی صورت می‌گیرد، دچار تغییرات و نوسانات کمی و کیفی می‌گردد با بخاطر داشتن علاقه و اطلاعات حوزوی و وقوع انقلاب اسلامی و پیروزی آن که نقطه اتکای آن، فرهنگ اسلامی است و مواجهه و مغایرت برنامه و برنامه‌ریزی دوران ستم‌شاهی با فرهنگ و جهان‌بینی و ایدئولوژی اسلامی و وجود مشکلات اقتصادی و سیاسی و نظامی که هجوم کفار بعثی نیز مزید بر آن شد، تمام بافته‌های طاغوت و طاغوتیان که کپی برنامه‌های غربی و بیگانه از اسلام بود ارزش خود را از دست داد و جامعه در تب و تاب خاص خود رو به اسلامی شدن و اسلامی ماندن می‌رفت و با هزاران مشکلات مختلف داخلی و خارجی مواجه

شده بود و مخالفین انقلاب اسلامی این مکتب را متهم به بی‌برنامگی و برنامه‌ریزی می‌کردند و نیازهای مختلف جامعه از یک طرف که سنگ زیرین برنامه‌ریزی تلقی شده و اهداف روی نیازها انتخاب می‌شوند، و مردم با داشتن خصایص و ارزش‌های فرهنگی در پی رفع نیازمندی‌های مختلف و تطبیق و تطابق امور خود در ابعاد گوناگون هستند تا خود را از فراز و نشیب‌های مکاتیب انحادی و گروه‌های بی‌اساس و بی‌بنیان برهانند، ایجاب و الزام می‌کند به ببینیم که برنامه‌ریزی و برنامه در بینش اسلامی بر مبنای چه اصول و پایه‌هایی پرداخته شده است؟

تحت این عنوان خودنمایی می‌کند. مبانی برنامه‌ریزی از دیدگاه قرآن و سنت که هر یک از قرآن و سنت از منابع اصیل فقهی (ادله چهارگانه) است، چیست؟ تا بتوان زندگی خود را من جمیع الجهات روی آن اصول طرح‌ریزی کرده و به آینده‌نگری پرداخت. که با تفحص در آیات و احادیث و روایات معتبر رسیده از پیامبر (ص) و ائمه اطهار (ع) به ارائه اصول و مبانی و اهمیت برنامه‌ریزی با مراجعه به تفاسیر قرآن و نهج البلاغه و شروح معتبر آن و کتب اربعه و سایر کتب ارائه شده در فهرست منابع و مآخذ به آنها اشارت رفته است پرداخت شده است.

برنامه‌ریزی یک نگرش و یکی از تکالیف و فریضه الهی هر فرد مسلمان و شالوده مدیریت محسوب می‌شود و عموماً به منزله اسلوب و تکنیک‌های علمی بشمار می‌رود. و همانند سایر مقوله‌های دیگر رو به پیچیدگی و چند بعدی شدن، متکامل گشتن، سیر می‌کند. به طوری که اثرات اولیه آن را در اعصار قدیم می‌توان یافت. در عصر حاضر هم، به عنوان یک مسئله کارگشا و کارا در عرصه‌های مختلف جهانی مد نظر قرار گرفته است.

با لحاظ کردن این که یکی از خصوصیات ایدئولوژی اسلامی همگانی و جاودانگی و استمرار تا روز قیامت است بر مبنای این خصوصیات شاهرهای جامع و کامل برای زندگی و بقا و دوام حیات به حساب می‌آید و در کشورهای در حال رشد گام‌های نخستین را برداشته است و در زمان حاضر وظیفه اصلی مدیریت نوین محسوب شده است و از لحاظ تاریخی سیر تکوینی تکاملی آن به قرن‌ها قبل از میلاد کشیده می‌شود و مورد رضایت خداوند بوده و مدیریت همه جانبه آینده جهان و جهانیان را عهده‌دار است و دین اکمل و اتم است^۱ و قرآنش به اتفاق همه فرق مسلمین و به حکایت خود تحریف‌ناپذیر و تحریف نشده و یگانه کتاب جاودانه آسمانی است که از دست بشر مصون و محفوظ مانده است به طوری که می‌فرماید: *إِنَّا نَحْنُ نُزَّلُّنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ*^۲، قرآن را بر تو نازل کردیم و ما هم او را محققا (از آسیب حسودان و منکران) محفوظ خواهیم داشت می‌فرماید:

لَا رَطْبٍ وَ لَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ^۳ هیچ تر و خشکی نیست جز آن که در کتاب مبین (و قرآن عظیم) مسطور است آیا ممکن است با داشتن مسئولیت مدیریت آینده جهان و جهانیان در تمام ابعادش به برنامه‌ریزی که شالوده و بنیان مرصوص مدیریت است توجهی نکرده باشد؟

۱ - س مائده، آیه ۶۷.

۲ - س حجر، آیه ۹.

۳ - س انعام، آیه ۵۹.

اسلام چگونه به آینده‌نگری پرداخته؟ و در تعیین و یافتن و ساختن راه به چه اصولی توجه کرده؟ و به آینده چگونه می‌نگرد و برای تصمیم‌گیری و اجراء دستورات اسلامی چطور به طراحی پرداخته است؟

آیا در قرآن و سنت مبانی و اصول برنامه‌ریزی مطمع نظر بوده و اهمیت داده شده است؟

اهمیت موضوع

برنامه‌ریزی یک مفهوم کلیدی جهت پیشرفت‌های مختلف جوامع بشری است و برای انجام و اجرای همه نقش‌های مدیریت از برنامه‌ریزی باید استفاده شود. برنامه‌ریزی همان تدبیر قبل از عمل است که در قرآن به تعبیرهای مختلف به تفکر و تدبیر توصیه شده می‌فرماید: أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ^۱ چرا در قرآن نمی‌اندیشید و تدبیر نمی‌کنید، اهمیت برنامه‌ریزی و تدبیر در جریان حیات به قدری است که مورد سوگند قرار می‌گیرد خداوند متعال می‌فرماید: فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا^۲ قسم به تدبیرکنندگان امر. برنامه‌ریزی و تدبیر قبل از عمل مانع پشیمانی و سبب ایمنی از لغزش‌هاست. و از عملیات بسیار ضروری و مفید ذهنی است که حُسن عمل و نتیجه بهتر، متکی و مدیون برنامه‌ریزی صحیح و درست است.

که پیامبر اسلام(ص) در وصیت برای ابوذر می‌فرماید: یا اباذر: لِيَكُنْ لَكَ فِي كُلِّ شَيْءٍ نِيَّةٌ صَالِحَةٌ حَتَّى فِي النَّوْمِ وَالْأَكْلِ^۳.

۱ - س. نساء، آیه ۸۴

۲ - س. نازعات، آیه ۵

۳ - بحار ج ۷۷، ص ۸۱ و پیام پیامبر ص ۱۵۲، شماره ۴۳.

باید تمامی کارهایتان برنامه‌ریزی شده و نیتی درست داشته باشید حتی در خواب و بیداری.

برنامه‌ریزی در جهان امروز بر اثر پیشرفت‌های علمی و فنی تحولات اقتصادی و اجتماعی و دگرگونی‌های جوامع آن چنان آهنگ پرشتابی پیدا کرده که دانش و اطلاعات بدست آمده بسرعت کهنه می‌شوند و سیر و حرکت جوامع به سوی آینده بر اثر شتاب تحولات و تغییرات به دست آمده روز به روز سریعتر می‌شود لذا لازم است به آینده نگریست و نسبت به ساخت و ساز آینده پرداخت و روندها و گرایش‌های حال را بهتر شناخت زیرا آینده طبیعتاً بستگی به این دارد که از هم اکنون چگونه آمادگی لازم را برای مقابله با تغییرات و تحولات و پیشامدها فراهم آوریم. و ضرورت آینده‌نگری در هر زمینه و در هر جامعه مطرح است و مطالعات دورنگرانه‌ای که در زمینه تغییرات و تحولات آینده جهان به عمل آمده حکایت از آن دارد که بعد از چندین سال جمعیت با توجه به روند و آهنگ فعلی چند برابر افزایش می‌یابد آیا می‌شود در این جهان پرتلاطم و پرجمعیت و پرمسئله بدون درایت، برنامه‌ریزی، آینده‌نگری و سازمان‌دهی خردمندانه زندگی کرد. مسلم است که چنین نتوان کرد باید از همین حالا خودمان را به نظم عادت داده در فکر صرفه‌جویی در امکانات و مواهب طبیعی خود باشیم و به علوم و فنونی بپردازیم که ما را قادر سازد از این منابع و مواهب متناسب با زمان بهره کافی وافی ببریم. باید به تحولات آینده و راه‌حل‌های متناسب، اندیشه بخرج دهیم چرا که نیروی فکری و اندیشه بزرگترین عامل موفقیت است که بزرگترین فاتحان در هر زمینه پیروزی خود را بر اثر نیروی فکری خویش بدست آورده‌اند، فکری که فرمانروای وجود است.

آنان که از روی فکر و برنامه‌ریزی شده عمل می‌کنند در توفان‌های زندگی غرق نمی‌شوند و بنای آینده خویش را با مصالح فکری استوار می‌سازند و سعادت را با درست اندیشیدن در زندگی بدست آورده و فراهم می‌کنند.^۱

اگر انسان در امور عالم و نظامات آن و دقائق و حقایق مخلوقات به دقت و تأمل و تدبر روی آورد به حقایق آفرینش راء پیدا می‌کند.

پیشینه

تا آنجا که در بررسی‌ها و تحقیقات این موضوع به تفحص و جستجو از کتابخانه‌های شهرستان تبریز، از جمله کتابخانه‌های مراکز تربیت معلم تبریز و مرکز مدیریت دولتی و کتابخانه مرکزی دانشگاه تبریز و مرکز اطلاعات رسانی (پژوهشکده باقرالعلوم (ع) قم که طی لیست ۶ برگی تمام کتاب‌های مربوط به برنامه‌ریزی را اعلام داشته است) و هکذا پرس‌جو‌هایی که از اساتید مختلف حوزه و دانشگاه آزاد اسلامی این رشته اعم از حضوری و تلفنی به عمل آمده هیچ‌گونه سابقه و پیشینه‌ای بدست نیامد شاید بنده نتوانسته‌ام به دست آورم. لذا بالاچار با ارشادات و راهنمایی‌های اساتید محترم به مطالعات خود و تطبیق و تطابق مطالب بدست آمده از کتب جدید به برآورد اصول برنامه‌ریزی و اهمیت آن در آیات و احادیث مأثوره بپردازیم.

با توجه به این که منشأ و سرچشمه اصول برنامه‌ریزی اسلامی وحی و نهایتاً عقل سلیم بوده است در صورت تدوین و اجرا و به منصفی ظهور

رساندن آنها می‌تواند در تمام شئون زندگی و در ابعاد مختلف فرهنگی و سیاسی و حقوقی و اقتصادی و... کاربرد داشته و مردم را به سوی سعادت واقعی و رفاه لازم و آسایش بهتر و موافق با فطرت بشری سوق داده و انسان‌ها بتوانند با دقت و تدبیر و تأمل در امور عالم و نظامات آن به حقایق راه پیدا کنند و خود را از فراز و نشیب‌های بی‌هدف و بی‌اساس رهائی بخشند.

سیر تکوینی و تکاملی برنامه‌ریزی در طول تاریخ

برنامه‌ریزی عموماً به منزله اسلوب و تکنیک‌های علمی و به عنوان عنصری از مجموعه فعالیت‌های جامعه انسانی سیر تکوینی و تکاملی ویژه‌ای را پیموده است، نظیر هر مقوله تاریخی از شکل ساده با نظر گاه محدود (هم از نظر زمان و هم از نظر حدود و وسعت فعالیت) شروع شده و به سمت ترکیب پیچیده چند بعدی بادید وسیع‌تر و با محتوی و مضمونی غنی‌تر و متکامل‌تر حرکت کرده است به طوری که نقطه اثرات اولیه برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی آموزشی در اعصار قدیم را با توجه به تاریخ اجتماعات بشری خواهیم یافت مورخ یونانی گزنفون حدود سه تا چهار قرن قبل از میلاد در قانون اساسی اسپارتی قدیم نقل می‌کند که اسپارتی‌ها ۲۵۰۰ سال پیش، برنامه‌ریزی آموزشی خود را مطابق هدف‌های... مهیا و تدوین می‌نمودند و افلاطون نیز در کتاب جمهوریت یک برنامه آموزشی به رهبران آتن پیشنهاد می‌کند که راهنمای آنها در اهداف سیاسی بوده است و پیوندی بین مدرسه و جامعه به حساب می‌آمده است.^۱

و بحث در ترسیم و طراحی مدینه فاضله (جامعه ایده‌ال و آرمانی) و چگونگی دستیابی به آن قدمت تاریخی داشته و همواره در اجتماعات مطرح بوده است و از زمان شکل‌گیری سرمایه‌داری صنعتی پایان قرن ۱۸ و اوایل قرن ۱۹ میلادی به تدوین تئوری و نظریات مختلف متفکران آن دوره که به کلاسیک‌های علم اقتصاد مشهور بودند در مورد امور اقتصادی و اجتماعی این جوامع پرداخته شد، که بهترین کارکرد اقتصادی را در بازار آزاد جستجو می‌کردند و در قرن حاضر (قرن بیستم) در آرای کلاسیک‌ها تجدیدنظر به عمل آمد و تغییراتی بوجود آوردند تئوری‌های کلاسیک‌ها را غیراصولی و ذهن‌گرایی محض قلمداد کردند. از آغاز قرن حاضر (قرن بیستم) در روند تکامل و رشد سرمایه‌داری موانع متعددی پیش آمدبر خلاف نظریه کلاسیک نظام بازار آزاد، از جمله عدم تحقق تعادل و هماهنگی در پروسه و روند رشد و توسعه پدیده‌های اقتصادی، اجتماعی تحقق نپذیرفت و به وجود آمدن جنگ جهانی اول و بحران اقتصادی، اجتماعی.

سال ۱۹۲۹ میلادی که اقتصاد کشورهای اروپایی غربی و آمریکا در پایان سال ۱۹۲۹ وارد بحران عمیق می‌کند و تا سال ۱۹۳۳ ادامه می‌یابد که افزایش نقش دولت‌ها در کلیه امور و جریانات اقتصادی و پذیرش برنامه‌ریزی در امور جامعه به عنوان ماحصل مطالعات و تتبعات اعلام می‌گردد.^۱

دیگری جنگ جهانی دوم است که بیش از جنگ جهانی اول گرفتاری ایجاد کرده بود که بتدریج شرایط نوینی برای شکل‌گیری میلناریسم (نظامی‌گری) بعنوان تز، پایه‌ی حکومت‌های امپریالیستی تثبیت می‌شود.

۱ - پژوهشی در برنامه‌ریزی، ص ۶۷ و مقدمات برنامه‌ریزی آموزشی و درسی، ص ۱۰.

به هر حال عوامل چهارگانه یاد شده از مهم‌ترین وقایع رویدادهایی بودند که سخت‌گیری و دخالت دولت‌های کشورهای سرمایه‌داری در امور کشورها و جوامع خود را افزایش می‌دهد. در عین حال جبراً و ضرورتاً مسئله برنامه‌ریزی در عرصه مختلف این کشورها را در دستور دولت‌های سرمایه‌داری جهانی و وابستگان قرار داده است.^۱

مسئله برنامه‌ریزی از سال ۱۱۹۷ در شوروی سابق و دیگر کشورهای اروپای شرقی مطرح گردید و شکل اجباری به خود گرفت.^۲ که با ویژگی‌های اقتصادی کشورهای جهان سوم یا در حال توسعه که زمینه‌ساز بی‌ثباتی سیاسی می‌شوند، که تحقق انقلابات اجتماعی در دهه‌های اخیر گواه بر این مدعاست. از این رو جوامع مستقلی که در جوامع جهان سوم بوجود آمدند، برای تحکیم پایه‌های استقلال همه‌جانبه خود راهی جزء برنامه ندارند.

برنامه‌ریزی در ایران

قبل از آغاز جنگ جهانی دوم فکر تهیه و تنظیم یک برنامه توسعه اقتصادی و اجتماعی در ایران بوجود آمد و مطالعه سیر تاریخی و تکوینی برنامه و برنامه‌ریزی آموزشی در دوران معاصر نشان می‌دهد. که فکر ایجاد دستگاهی به منظور ارائه برنامه‌های اقتصادی اولین بار در سال ۱۳۱۶ با تشکیل شورای اقتصاد مطرح گردیده است. در سال ۱۳۲۵ با تصویب هیئت وزیران هیئت عالی برنامه تشکیل گردید و اولین قانون برنامه توسعه اقتصادی کشور تحت عنوان برنامه هفت ساله عمرانی کشور تهیه شد. این برنامه در بهمن ماه

۱ - برنامه‌ریزی آموزشی، ص ۶۷.

۲ - همان مأخذ ص ۶۹.

۱۳۲۷ از تصویب مجلس شورای ملی گذشت. از سال ۱۳۲۷ تا سال ۱۳۶۷ دو برنامه هفت ساله و شش برنامه پنج ساله تهیه گردید که دو برنامه پنج ساله آن بعد از انقلاب اسلامی می‌باشد. اولین برنامه در سال ۱۳۶۱ تدوین گردید به مجلس شورای اسلامی تقدیم ولی تصویب نشد. و جنبه اجرایی پیدا نکرد. در سال ۱۳۶۷ مقدمات تهیه برنامه دیگری فراهم گردید. در بهمن ۱۳۶۸ تحت برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸-۱۳۷۲) از تصویب مجلس شورای اسلامی گذشت. در سال ۱۳۷۱ مقدمات تهیه برنامه دیگری تحت عنوان برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فراهم گردید است. که از سال ۱۳۷۲ تا سال ۱۳۷۷ به اجرا در آمده است.^۱

پس از پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ماه ۱۳۵۷ دگرگونی عمیقی در ساختار اقتصادی جامعه بوجود آمد. که الزاماً ساختار برنامه‌ریزی کشور را دچار تحولات عمیقی ساخت و دولت جمهوری اسلامی ایران برای تأمین کامل استقلال اقتصادی، قطع وابستگی به خارج و تأمین نیازهای اساسی مردم، و ریشه‌کن نمودن فقر و محرومیت و... اهداف استراتژیک خود قرار داده است. بدین جهت لازم بود که نظام برنامه‌ریزی جامع منسجم و مشخصی بر مبنای اهداف یاد شده پایه‌ریزی می‌شد که نهایتاً پیشنهاد اولیه طرح نظام برنامه‌ریزی جمهوری اسلامی ایران باعث بررسی همه جانبه توسط کارشناسان برنامه‌ریزی در تاریخ ۶۰/۱۰/۱۰ در شورای اقتصاد تصویب شد که:

۱ - مدیریت و برنامه‌ریزی در آموزش و پرورش، ص ۲۰۱.

مهم‌ترین ویژگی‌های برنامه‌ریزی در کشور را می‌توان به اختصار اشاره نمود. برنامه‌ریزی باید جهت استقلال کامل اقتصادی و قطع وابستگی، ریشه‌کن کردن فقر و محرومیت باشد، برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی کشور باید در عرصه توزیع عادلانه ثروت جامعه و ایجاد قسط و عدالت اجتماعی و ایجاد فرصت‌های برابر برای همه افراد جامعه حرکت کند و توسعه اقتصاد ایران باید حداقل قابل قبول معیشت و سایر نیازهای فردی و اجتماعی را برای افراد جامعه تأمین کند.^۱